

استحاله و تصریفات مهري در مثنوی مولوی در تطبیق با حرکت جوهری ملاصدرا

(نمونه موردی: حوضچه‌های ورودی بناهای تاریخی)

چکیده

مقاله پیش رو، به بررسی یکی از بنیان‌های اعتقادی آیین مهر می‌پردازد که با نقش‌های میانجی‌گرانه و حفظ توازن گیتی به‌دست مهر ایزد مرتبط است. مهر ایزد داور و مراقب تنش‌های میان هر مزد و اهریمن است و نگاهبان موازنه قوا در میان تضادهای آفریننده گیتی است و می‌پندارد که تدویر و تدرج در نظام آفرینش با تبدیل‌های پی‌درپی با تصریفات جوهری سبب حرکت و جنبش و به‌سوی تکامل و در نهایت اتحاد با خالق می‌شود. این پنداره آیینی در متن و عناب بطن ابیات فلسفی مولوی بسیار مشهود است. مقاله حاضر در پی برشمردن چنین باورهای منعکس در مثنوی مولوی بوده است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی همراه با مقایسه و تفسیر و ابزارهای پژوهش، فیش و یادداشت و کتابخانه‌ای بوده است. با توجه به موقعیت جغرافیایی خاستگاهی آیین مهر در شرق فلات ایران، و سکونت مولوی در بلخ و پس از آن در قونیه که از مراکز مهم گسترش باورهای مهر آیینی بوده است؛ اشتراک دیدگاه مثنوی با بنیان‌های میتراپی و مهري، به‌ویژه در موضوع تدویر کیهانی، در راستای اهداف پژوهش؛ از متن مثنوی استخراج شد.

اهداف پژوهش:

۱. دست‌یابی به اشتراک باورهای مرتبط با تدویر، تصریفات جوهری و استحاله‌های عناصر در مثنوی و آیین مهر.
۲. بررسی آیین مهري و حرکت جوهری ملاصدرا در ایجاد حوضچه‌های ورودی بناهای تاریخی.

سوالات پژوهش:

۱. باورهای مشترک مثنوی و آیین مهر در باب تدویر و تصریفات جوهری کدام بوده است؟
۲. آیین مهري و حرکت جوهری ملاصدرا با ایجاد حوضچه‌های ورودی بناهای تاریخی چه نقشی دارد؟

کلیدواژه‌ها: تدویر، تصریفات، استحاله، مثنوی، آیین مهر.

مقدمه

مسئله پژوهش حاضر بررسی دیدگاه فلسفی مولانا در مثنوی معنوی با تمرکز بر مسئله دگردیسی و حرکتهای جوهری عناصر گیتایی است. با توجه به اینکه چنین مفاهیمی در باورهای آیین میتراپی و مهرپرستی ایرانی از محوریت خاص بهره‌مند است؛ این پژوهش در پی دستیابی به اشتراک باورهای مرتبط با تدویر، تصریف و استحاله‌های عناصر در مثنوی و آیین مهر است. مباحث قابل طرح و بررسی همچون تصریف در فیتیش‌ها و سنگ‌ها، مروارید، آب، افلاک و کواکب، جان و روح سالک، کیمیا و فلزات و ... که نمونه‌های روشنی از شالوده‌های تدویر کیهانی هستند، در این مقاله مورد بررسی قرار خواهند گرفت. روش پژوهش حاضر تحلیلی - توصیفی است و مبتنی بر قیاس و همراه با تفاسیر و تعبیر علمی خواهد بود و به شیوه کتابخانه‌ای صورت خواهد گرفت. دیدگاه‌های فلسفی مولوی آمیزه‌ای از عرفان شرقی و در مواردی ملهم از اندیشه ابن عربی است و از آن نظر که اصول و مبنای باورپذیری‌های مولانا، از خراسان تا قونیه، قوام یافته است و آن نواحی، قلمرو گسترش آیین میتراپی و میراث‌دار مهر آیینی ایرانی بوده است؛ تبلور مباحث فلسفی از آن دست در مثنوی، دور از انتظار نیست. در پیشینه پژوهش حاضر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: مقاله حیدری (۱۴۰۰)، با عنوان از تقدیر اشاعره تا مولوی درباره جوهر و عرض و خلق مدام که دیدگاه‌های فلسفی مولوی را در موضوعات جوهر و حرکتهای جوهری، عرض‌ها و مسئله خلق مدام مورد کنکاش قرار داده است و تا حدودی به مقاله موردنظر نگارنده نزدیک است. در این پژوهش، دیدگاه‌های فلسفی مولوی بدون تأکید بر ارتباط آن با آیین میتراپی بررسی شده است.

ذوقی (۱۳۹۵) در کنگره بین‌المللی زبان و ادبیات مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تفکرات مهری (میترایسم) مولانا درباره نور و مراتب آن» نگاشته است. در این مقاله بنیان‌های میتراپی بازتاب یافته در اشعار مثنوی را که در حوزه آیین مهر هستند و موضوعیت «نور» دارند، بررسی کرده است. مشابهت کار با مقاله حاضر، در اشتراکات مثنوی و آیین مهر است و تفاوت کار در تمرکز مقاله خانم ذوقی بر مسئله نور است؛ در حالی که تمرکز و محوریت پژوهش حاضر، تدویر کیهانی و حرکات جوهری در راه تکامل است.

وطن‌پرست (۱۳۹۵) در کنفرانس جهانی روانشناسی و علوم تربیتی حقوق و علوم اجتماعی در آغاز هزاره سوم را مورد بررسی و خوانش قرار داده است. تکامل نقطه اشتراک مقاله حاضر با مقاله نامبرده است؛ با این تفاوت که نویسنده آن، موضوع تکامل انسان را از دیدگاه روان‌شناسانه و علمی تعبیر و بررسی نموده است و اساس کار مقاله حاضر، بررسی مسئله تکامل و سیورورت از دیدگاه فلسفی و حرکت جوهری در اندیشه مولوی و آیین مهر بررسی شده است. در این آثار، ارتباط آیین مهری و حوضچه‌های خانه‌های تاریخی نیز بررسی نشده است لذا در پژوهش حاضر به این ارتباط نیز پرداخته می‌شود.

نتیجه‌گیری

از موضوع‌های مورد بررسی در مقاله حاضر که مرتبط با تدویر و تصریف‌های عناصر در مثنوی مولوی و اصول آیین مهر است؛ چنین برمی‌آید که به دلیل هم‌ریشگی عرفان و طریقت مولوی یا فلسفه شرقی مورد باور ایشان، ابیات

مثنوی سرشار از دیدگاه‌ها و اصول عقاید میترایی است و مبحث تدویر کیهانی، تصاریف و حرکت جوهری، تبدیلات و دگرشدن‌هایی که روی به‌سوی «انا الیه راجعون» و سرچشمهٔ یگانه وجود دارد؛ میراث درخور توجهی است که هم در عرفان و طریقت ایرانی-اسلامی و هم در باورهای فلسفی شرقی مجال ظهور و حضور یافته‌اند. مهر ایزد ایرانی، قهرمان حماسی مهریشت، از افلاک به خاک می‌آید و برای دفاع از سرزمین آریایی و مبارزه با دشمنان نبرد می‌کند، و پس از پالودن و خالص‌سازی عناصر از اهریمن، راهی عروج و سفر به افلاک می‌شود این همان بن‌مایه‌ای است که عرفان شرق بر آن استوار است.

براساس این بنیان، همه ذرات کائنات در گردش و چرخش مداوم و خلق و آفرینشی مدام، هر لحظه در کار نو شدن، دگرشدن و تبدیل و حرکت به‌سوی هدفی متعین هستند و در ضمن این حرکات پیوستهٔ جوهری است که مبارزه با اهریمن، نوعی یاری‌رسانی و تسریع در زمان اتصال به منبع وحدانی است. خورشید و ماه، در کار پرورش معادن و سنگ‌ها برای تبدیل و تصریف آن‌ها به تکامل هستند. عمل کیمیا، فلزات ناقص را در کوره می‌گدازد و در زمان کوتاه‌تر به اصل آن‌ها یعنی «طلا» تبدیل می‌کند و از آن دست تشابهاتی که در مثنوی بدان‌ها اشاره رفته است، نشان از اشتراک اصول و بنیان‌های عقیدتی مهری و عرفانی مولوی دارند.

منابع و مآخذ:

قرآن

- الیاده، میرچا. (۱۳۸۸). شمنیسم، فنون کهن خلسه. ترجمه: محمد کاظم مهاجری، چاپ دوم، تهران: ادیان.
- الیاده، میرچا. (۱۳۸۶). چشم‌اندازهای اسطوره. ترجمه: جلال ستاری. چاپ دوم، تهران: توس.
- باوندیان، علیرضا. (۱۳۹۷). «نمادشناسی حوض در حوزه اخلاق معماری ایرانی اسلامی». هنرهای زیبای: معماری و شهرسازی، دوره ۲۳، شماره ۲، ۶۷-۷۴.
- بورکهارت، تیتوس. (۱۳۸۷). کیمیا علم جهان، علم جان. ترجمه: گلنار رعدی آذرخشی و پروین فرامرزی، تهران: حکمت.
- ثانی، حسن و همکاران. (۱۳۹۵). «بررسی حوض در خانه‌های سنتی ایرانی». چهارمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۸۶). مولوی و جهان‌بینی‌ها. چاپ پنجم، تهران: مؤسسه آثار علامه جعفری.
- حامی، احمد. (۱۳۵۵). بغ مهر. تهران: علم.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۱). آیین مهر. تهران: بهجت.
- رضی، هاشم. (۱۳۸۱). دانشنامه ایران باستان. تهران: سخن.
- زمردی، حمیرا. (۱۳۸۵). نقد تطبیقی ادیان و اساطیر در شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی و منطق‌الطیر. تهران: زوار.
- شوالیه، ژان. و گربران، آلن. (۱۲۸۸). فرهنگ نمادها. ترجمه: سودابه فضایی، تهران: ققنوس.

- شورت‌هایم، المار. (۱۳۸۶). گسترش یک آیین ایرانی در اروپا. ترجمه: نادر قلی درخشانی. تهران: ثالث.
- علمداری، مریم و همکاران. (۱۳۹۵). «بررسی نقش آب و حوض در معماری با تأکید بر مساجد دوره اسلامی». سومین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و توسعه اقتصاد شهری. فضایی، سودابه. (۱۳۸۸). شیرنگ بهزاد. تهران: جیحون.
- قوام صفری، مهدی. (۱۳۹۲). نظریه صورت در فلسفه ارسطو. تهران: حکمت.
- کومن، فرانتس. (۱۳۸۶). دین مهری. ترجمه: ماشاءالله آجولانی. تهران: ثالث.
- گاسکا، آمده. (۱۳۹۰). پژوهش در کیش و اسرار میترا. ترجمه: جلال ستاری. تهران: میترا.
- گریان، محمدمهدی؛ زندیه، مهدی. (۱۳۸۹). «حرکت جوهری معلوم و ثبات معرفت». پژوهش‌های فلسفی-کلامی، دوره ۱۲، شماره ۱-۲، ۶۹-۹۱.
- مرادی غیاث‌آبادی، رضا. (۱۳۸۲). اوستای کهن. شیراز: نوید شیراز.
- مولوی، جلال‌الدین محمد. (۱۳۸۹). فیه ما فیه. تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ سوم، تهران: خلاق.
- (۱۳۶۲). کلیات شمس تبریزی. بدیع‌الزمان فروزانفر، چاپ نهم، تهران: امیرکبیر.
- (۱۳۷۶). مثنوی. تصحیح: محمد استعلامی، تهران: زوار.
- ورمازن، مارتین. (۱۳۸۶). آیین میترا. ترجمه: بزرگ نادرزاد، تهران: چشمه.